

HUMANİTAR ELMLƏR BÖLMƏSİ

UOT 82-2

FRİDRİX ŞİLLERİN “TURANDOT – ÇİN SAHZADƏSİ” ƏSƏRİNDƏ
ANTROPONİMLƏR

Namaz Rizvan oğlu Manafov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin poemaları ilə Avropa cəngavərlik romanları arasında bənzərlik çoxdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq, Əkbər Ağayev Nizaminin Qərbi dünyasına mənəvi təsirini qeyd etmiş, Nizami mövzularının Höteyə, Qotsiyə, Şillərə, Heyneye ilham verdiyini göstərmişdir. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeməsindəki “Slavyan qızının hekayəsi” əsasında fransız yazıçısı Alen Rone Lesaj “Çin şahzadəsi”, italyan dramaturqu Karlo Qotsi “Turandot”, tanınmış alman dramaturqu Fridrix Şiller “Turandot – Çin şahzadəsi” əsərlərini yazmışlar. İlk dəfə Fransız səhnəsinə qədəm qoyan Nizami sujetləri, sonralar İtalyan və alman səhnələrinə də yol tapmışdır. Məqalədə göstərilir ki, Fridrix Şillerin əsəri öz bədii keyfiyyətlərinə, hadisələrin gərginliyinə, qəhrəmanların yüksək nitq mədəniyyətinə görə həm Lesajın “Çin şahzadəsi”, həm də Qotsinin “Turandot” əsərindən xeyli üstündür.

Məqalədə F.Şillerin “Turandot – Çin şahzadəsi” pyesindəki şəxs adlarının mənşəyi, semantikasi nəzərdən keçirilir. Məqalə müəllifi göstərir ki, pyesin əsas qəhrəmanlarının adı türk mənşəlidir. Turandot “Turan qızı”, “Türk qızı” mənasını verir.

Açar sözlər: Azərbaycan şairi, Nizaminin poemaları, “Yeddi gözəl”, mənəvi təsir, “Turandot Çin şahzadəsi”, şəxs adları

Məşhur rus tədqiqatçısı Yevgeni Bertels (1890-1957) hələ keçən əsrin 40-cı illərində sübut etmişdir ki, Nizaminin poemaları ilə Avropanın cəngavərlik romanları arasında bənzərlik çoxdur: “C. Bokkaçonun “Ameqo”, K. Qotsinin “Turandot”, A.R. Lesajın “Çin şahzadəsi”, Volterin “Zadiq, yaxud tale” və başqa əsərlər Nizaminin poemalarının sujetləri əsasında qurulmuşdur” [3].

Qərbi ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçısı Əkbər Ağayev (1915-1989) Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq, Nizaminin Qərbi dünyasına mənəvi təsirini qeyd etmiş, Nizami mövzularının Höteyə, Qotsiyə, Şillərə, Heyneye ilham verdiyini göstərmişdir [1, s.117].

Karlo Qotsinin “Turandot”, Fridrix Şillerin “Turandot – Çin şahzadəsi” əsərlərinin sujeti böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeməsindəki dördüncü hekayəyə – slavyan qızının hekayəsinə tam uyğun gəlir. Nizaminin italyan yazıçısı Qotsiyə, alman yazıçısı Şillərə birbaşa təsirini görürük.

Nizami Gəncəvinin Qotsiyə və Şillərə təsirini Avropa tədqiqatçıları da təsdiq edirlər. Almanyanın Leypsiq şəhərində nəşr olunmuş “Fremdsprachige Schriftsteller” (“Əcnəbi yazıçılar”) adlı ensiklopedik lüğətdə oxuyuruq: “Nizami İlyas ibn Yusif 1141-ci ildə Gəncədə (bu gün Azərbaycan SSR-də Kirovabad) anadan olub...”

Qotsi özünün “Turandot” dramının mövzunu Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasının dördüncü hekayəsindən götürüb. Şiller “Turandot”u yenidən işləyib...

Azərbaycan SSR-də Nizaminin yubileyini xalq şairi kimi qeyd edirlər” [6, s.450-451].

Şillerin “Turandot – Çin şahzadəsi” əsəri ilk dəfə 1802-ci ildə Veymar Teatrında səhnəyə qoyulmuşdur.

Bu pyes teatrsevərlərə əsl hədiyyə idi. Tamaşa gözlənilməyindən də böyük uğur qazandı.

Turandot yalnız onun üç tapmacasını tapan adama ərə getmək istəyirdi, tapmacanı tapmayanın boynu vurulurdu... (Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeməsindəki dördüncü hekayədə (slavyan qızının hekayəsi) olduğu kimi).

Şiller tamaşalara daha çox adam cəlb etmək üçün sualları – tapmacaları tez-tez dəyişirdi. Bu da marağı artırır, Turandotun yeni tapmacalarını eşitmək üçün tamaşaçıları dəfələrlə teatra gətirirdi.

Şiller Turandota on dörd tapmaca yazdı, bir tapmacanı da dostu Höte bağışladı.

Bəs Turandot mövzusunun Şiller haradan götürmüşdü?

Fridrix Şiller "Turandot – Çin şahzadəsi" pyesini İtalyan yazıçısı, dramaturq, nağıl-pyeslərin müəllifi Karlo Qotsinin "Turandot" əsərindən iqtibas etmişdir. Venesiyalı Karlo Qotsi "Turandot" əsərini Fridrich Şillerdən 40 il əvvəl 1762-ci ildə yazmışdır.

Karlo Qotsinin ən məşhur əsərləri "Üç portağal sevgisi" (1761) və "Turandot"dur (1762). Qotsi "Turandot" əsəri ilə teatrda yeni janr yaratdı: nağıl-pyes (teatr nağılı – fyab) janrı.

22 yanvar 1762-ci ildə Venesiyanın San-Samuel teatrında tamaşaya qoyulan "Turandot" əsəri Qotsinin ən məşhur teatr nağılıdır (Qotsi "Turandot"u əvvəlcə nağıl formasında yazmışdı, sonra drama çevirdi).

Müəllif əsərə yeni maskalar – o zamanın "adamlar"ını gətirdi (Tartal (nazir), Pantolon (baş vəkil), Türfəddin (hərəmağası), Briqetta (saray mühafizə başçısı)...

Qotsinin əsərini tamaşaçılar rəğbətlə qarşıladılar. "Turandot" o qədər uğur qazandı ki, bu uğuru görən, Qotsinin ədəbi rəqibləri Venesiyani tərk etdilər.

O vaxt heç kəs bilmirdi ki, Qotsinin bu məşhur əsərinin – "Turandot"un süjeti dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə məxsusdur. Bəs "Turandot" mövzusu Qotsiyə necə çatmışdı? Nizami motivləri Avropaya necə gəlib?

Nizami motivlərinin Avropaya gəlişi, Avropada yayılması daha çox fransızların adı ilə bağlıdır.

Fransız şərqşünası Pöti dö La Krua (1653-1713) Misiri, İrani, Türkiyəni gəzmiş, Şərq xalqlarının adət-ənənələrini dərinlən öyrənmiş, nağıllar, atalar sözləri, əlyazmalar toplamışdır (yeri gəlmişkən, indi Paris Milli Kitabxanasında Nizami "Xəmsə"sinin XIV əsrə aid iki nüsxəsi saxlanılır. Bu nüsxələrdən biri hicri 763-cü ildə (miladi 1362-ci il) digəri ondan 4 il sonra, yəni hicri 767-ci ildə (miladi 1366-cı il) köçürülmüşdür. Nizami əsərlərinin XV əsrə aid olan başqa bir nüsxəsi Strasburq Milli və Universitet Kitabxanasında mühafizə olunur).

Pöti dö La Krua 1712-ci ildə topladığı Şərq nağıllarını Parisdə "Fars nağılları" ("İran nağılları") adı ilə fransızca çap etdirdi. Pöti dö La Krua "Fars nağılları"na Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeməsindən bəzi hekayətləri də daxil etmişdi.

Fransız dramaturqu Alen Röne Lesaj (1668-1747) Nizaminin "Yeddi gözəl" poeməsindəki dördüncü hekayəni opera üçün işləmiş, "Cin şahzadəsi" adlı opera mətni yazmışdır. "Çin şahzadəsi" operası 1729-cu ildə Parisdə "Komedi Fransez" teatrında tamaşaya qoyuldu. Lesajın əsas qəhrəmanının adı Duamantindir.

Lesajın yazdığı komik opera venesiyalı Karlo Qotsiyə məlum idi və o, "Turandot" əsərini yazarkən Lesajın səhnələşdirdiyi əsərdən istifadə etmişdir [1].

Deməli, dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" (1197-ci il) poeməsindəki "Slavyan qızının hekayəsi" (Nizami Gəncəvi qəhrəmana ad verməyib) əsasında fransız yazıçısı Alen Röne Lesaj "Çin şahzadəsi" (1729-cu il, Şahzadənin adı Duamantindir [1, s. 117], Karlo Qotsi (1762-ci il) "Turandot" və Fridrix Şiller "Turandot – Çin şahzadəsi" (1801-ci il) əsərlərini yazmışlar. Həm Karlo Qotsidə, həm də Fridrix Şillerdə Cin şahzadəsinin adı Turandotdur.

İlk dəfə fransız səhnəsinə qədəm qoyan Nizami sujetləri, sonralar İtalyan və Alman səhnələrinə də yol tapmışdır.

Fridrix Şillerin "Turandot – Çin şahzadəsi" əsəri öz bədii keyfiyyətlərinə, hadisələrin gərginliyinə, qəhrəmanların yüksək nitq mədəniyyətinə, personajların bitkinliyinə görə həm Alen Röne Lesajın "Cin şahzadəsi", həm də Karlo Qotsinin "Turandot" əsərindən xeyli üstündür..

Şillərin qadın qəhrəmanı Turandot xasiyyətinə görə Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeməsindəki dördüncü hekayənin (slavyan qızının hekayəsi) qəhrəmanına daha yaxındır...

Fridrix Şillərin “Turandot – Çin şahzadəsi” pyesindəki antroponimlərin (şəxs adlarının) araşdırılması maraqlı faktlar verir. Pyesdəki antroponimlərin tərkibi mənşə və dil mənsubiyyətinə görə qarışıq olsa da, əksəriyyəti türk dillərinə məxsus olan şəxs adlarıdır.

Turandot: Çin Xaqanın qızı

Sözün etimologiyası: Turandot sözü iki hissədən ibarətdir: Turan və **Dokht** (farsca **qız**). Bu söz Alman dilində Tochter (qız, övlad mənasında), ingilis dilinə Daughter variantında işlənir.

Turan sözü türk mənşəlidir: Tur – **çoxalan, törəyən, var olan** deməkdir. Tur sözü **Türk** mənasında da işlənir. **Tur** (türk); + **an, ən** (cəmlilik bildirən şəkilçidir). **Turan = türklər** [5, s.671]. Turandot – **Türklərin qızı, Türk qızı**.

“Eski Türk-Moğol kişi adları sözlüyü”ndə **Turan** sözünün **1) Duran, yaşayan; 2) Turan: Türklərlə məskun ölkələr** [4, s.492] mənaları da qeyd olunur: Turandot – **Turan qızı**.

Deməli, Turandot adı **Türk qızı, Turan qızı** deməkdir.

Bəs, ilk baxışdan “rəhmsiz”, “amansız” görünən, inadından dönməyən, atasının “vidansız övlad”, “zalım qızım” dediyi Turandot əslində necədir?

Şillər türk qızını onun öz sözləri ilə oxucuya, tamaşaçıya belə tanıdır:

“Mənə rəhmsizdir, qəddardır deyən dillər yalan deyir. Qəddar deyiləm. Azad yaşamaqdır məqsədim.

Nə adla başqasının malı olum? Azad yaşamaq haqqımdır. Xan qızı kimi haqqıma sahib çıxıram. Hüquqsuz olmaq istəmirəm.

Asiyada gördüyüm bütün qadınlar kölə kimi təhqir olunur. Əzilmiş həmcinslərimin heyifini almaq istəyirəm beləcə.

Azadlığımı qorumaq üçün yeganə silahım təbiətin bəxş etdiyi aqlım və zəkamdır...” [7].

...Özünü qorumaq üçün Turandot onu istəyənlərə üç tapmaca verir, bilənlə evlənəcək, bilməyənün boynu vurulub, başı şəhərin qala qapısından asılacaqdır.

...Turandot Türk qızıdır. Türk qızı gözəllik deməkdir, sevgi deməkdir. Mələkdir, pəridir türklərin qızı. Lazım gələndə, ömrünü eşqinə qurban edər Türk qızları.

Türk olmaq qətiyyətli olmaq deməkdir. Türk olmaq qururlu olmaq deməkdir. O, keçmişi ilə qürurlüdür, atası-babası ilə qürurlüdür.

Turandot qadın haqsızlığı qarşısında dəmir pərdədir.

Türk qızı bilir ki, aqlın çırağı elmdir, dərin bilikdir. “İnsana arxadır onun kamalı...”

Turandotun sevdiyi oğlan əsl-nəcəbətli, əqli cəhətdən zəngin, mənəviyyatca saf və təmiz, fiziki cəhətdən sağlam və möhkəm olmalıdır (“Yeddi gözəl”in dördüncü hekayətində olduğu kimi).

Eşq Turandotu kamilliyə aparır...

Heç kimə təslim olmayan Turandot – Turan qızı – qürurlu Türk qızı sevgiyə təslim olur. Sujet qaranlıqdan işığa, qaradan ağa, zülmədən ədalətə doğru inkişaf edir.

Altun: Əfsanəvi Çin Xaqanı (Turandotun atası)

Bu ad Gotsidə, Şillərdə italyan və alman dilinin fonetikasına uyğun olaraq, üçhecalı Altum Aito-um kimi deyilir [8, s.354]. Qədim türk adıdır: Alton/Altun, Altın sözündəki **Al (qızıl) + ton**, yəni **al donlu, qızıl, görünüşü qızıl olan** [5, s.28] mənalarını verir.

Xələf: Həştərxan şahzadəsi

Alman, fransız, italyan dillərinin tələffüzünə uyğun olaraq, müxtəlif variantlarda yazılır və oxunur: Khalaf, Kalaf, Calaf və s.

Əslində isə bu, ərəb mənşəli **Xələf** sözüdür: **1) əvəz, davamçı; 2) varis; 3) övlad; 4) nəsil; 5) sonra gələn** deməkdir [2, s.691].

Xələf pyesin əsas kişi qəhrəmanıdır. Əsərdə ən çox sevilən surətdir Xələf. O, Həştərxan xanı Teymurun oğludur, əsl-nəcəbətlidir. Həyatın hər üzünü görüb; həm şahzadə kimi xoş günləri olub,

həm də ağır günlər, çətinliklər yaşayıb. Düşmənləri ilə döyüşdə qorxusuz savaşıb. Əyilməyib, sınımayıb...

Əsl türk oğludur Xələf. Öz sevgisi ilə, alicənablığı ilə. Lazım olanda, güzəştə getmək bacarığı ilə.

Sevdiyi qadını başının tacı edir Xələf.

Teymur: Sürgün olunmuş Həştərxan xanı (Xələfin atası)

Temir-Temür-Timur türk mənşəli sözdür: **1) Dəmir; 2) (məcazi) Dəmir kimi möhkəm, bərk (sağlam)** mənalarını verir [4, s.447]. Bu antroponimin semantikasında igidlik, qüvvətlik, dözümlülük kimi keyfiyyətlər müşahidə olunur.

Almaz: (Tamaşada yalnız adı çəkilir). Xələfin anası

Volqa tatarlarının dilində Almaz, İlmaz, İlmas kimi variantları olan **Almaz** adına rast gəlirik. Almaz, İlmaz, İlmas "**toxunmayacaq, almayacaq**" mənalarında işlənir. Bu ad şər qüvvələrin yeni doğulmuş körpəni üstələməməsi, şər qüvvələrin toxunmaması, şər qüvvələrin almaması üçün uşağa qoyulur. Kazan Türklərində uşağa pis, bəd, yaman güclər, ağırlar toxunmasın deyə bu ad verilir [4, s.22].

Adelma: Tatar şahzadəsi (Xorasan xanının qızı), Turandotun qulluqçusu

Adelma ərəb mənşəli **Adilə** qadın adıdır. Sözü kökü Adil **ədalətli, insafli, düz iş görən** deməkdir [2, s.15].

Zelima: Turandotun başqa qulluqçusu

Zelima ərəb mənşəli **Səlimə** qadın adıdır. Sözü kökü Səlim: **1) sağlam; 2) eyibsiz, nöqsansız, doğru, dürüst** deməkdir [2, s.547].

Şirin: Səlimənin anası

Şirin fars mənşəli sözdür. Sözü kökü şir (**süd** kimi dadlı). Məna genişlənməsi ilə Şirin – **şirin, sevimli, dadlı, gözəl** deməkdir [5, s.629]. Bu ada qədim dövr türk antroponimik sistemində rast gəlinir.

Barak: Şirinin əri, Xələfin keçmiş dayəsi. Gənc şahzadənin yaxın dostu (Çində adını dəyişib Həsən qoyub)

Barak türk mənşəli sözdür [4, s.51]. Müxtəlif mənalarda işlənib: Barak – **1. Türk mifologiyasında müqəddəs köpək; 2. Tüklü, qıllı çuxa; 3. Evsiz, yurdsuz.**

Barak ona olan yaxşılığı da, pisliyi də yaddan çıxarmaz. Öz canını sahibi üçün təhlükəyə ata bilər və nə olursa-olsun, sahibini çətin anda tərks etməz. Barak hər zaman Xələfə sadıqdır. Pekində evsiz-eşiksiz, yurdsuzdur Barak. Həsən (**gözəl, göyçək**) ərəb mənşəli sözdür [2, s.730].

İsmayıl: Səmərqənd şahzadəsinin yavəri

İbrahim peyğəmbərin Həcərdən doğulan oğlunun adıdır. **İsmayıl** sözünün ilk dəfə qədim yəhudi dilində (**allah eşidir**) işləndiyi deyilir.

Fridrix Şiller dahi Nizaminin "Yeddi gözəl" poeməsindəki dördüncü hekayənin məzmununu düzgün başa düşmüş, türk qızının azadlıq istəyini, onun qadın haqsızlığına qarşı mübarizəsini ustalılıqla göstərmiş, Turandotun ilahi gözəlliyini, məğrurluğunu, əyilməzliyini, ağılını və zəkasını yüksək qiymətləndirmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev Ə. M. Nizami və dünya ədəbiyyatı. Bakı, Azərənşər, 1964, 170 s.
2. Ərəb və fars sözləri lüğəti (Red. Abdullayev B.T., Orucov Ə.Ə., Şirvani Y.Z.) Bakı: Yazıçı, 1985, 1037 s.
3. Бертельс Е. Э. Великий азербайджанский поэт Низами. Баку: Изд-во АзФАН, 1940, с.144
4. Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü; Hzl: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy-Doç. Dr. Paki Küçüker, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, 588 s.
5. Eyuboğlu İsmet Zeki. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İstanbul: 2. Baskı: Say Yayınları, 2020, 866 s.
6. Meyers Taschenlexikon Fremdsprachige Schriftsteller, Prof. Dr. Gerhard Steiner Leipsig, 1971, S.

7. Schiller Friedrich. Turankızı Çin Prensesi Turandot. Çevirenler Senar Ülger ve Selçuk Ülger, İstanbul: Kaynak Yayınları No 973, 1. Basım: Temmuz 2020, 162 s.

8. Turandot – Von Nizami bis Puccini. Di Johann Christoph Bürgel, Vortrag, Roma, 2006, “Quaderni di Studi Indo-Mediterranei”, I (2008), pp.347-364.

Manafov N. R.

*Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor
Mingachevir State University*

Anthroponyms in the work of Friedrich Schiller “Turandot, Princess of China”

Abstract

There is a lot in common between the poems of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi and European knightly novels. For the first time in Azerbaijani literature studies, Akbar Aghayev noted the moral influence of Nizami on the Western world, as well as the fact that the plots of his works inspired Goethe, Gozzi, Schiller and Heine. On the basis of "The Story of a Slavic Girl" of Nizami Ganjavi's poem "Seven Beauties" French writer Alain-Rene Lesage wrote "Princess of China", Italian playwright Carlo Gozzi - "Turandot", and famous German play writer Friedrich Schiller - "Turandot, Princess of China". Plots of Nizami's poems, that were the first to appear on the French stage, later found their way on the Italian and German stages as well. The article shows that the work of Friedrich Schiller surpasses both Lesage's "Princess of China" and Gozzi's "Turandot" by its artistic qualities, tension of events, and high speech culture of characters.

The article examines the origin and semantics of the names of the characters in the play by F. Schiller "Turandot, Princess of China". The author of the article shows that the names of the main characters of the play are of Turkish origin. Turandot means "Turan girl", "Turkish woman".

Key words: Azerbaijani poet; poems of Nizami; "Seven Beauties"; moral influence; "Turandot, Princess of China"; character names.

Манафов Н. Р.

*доктор философии по филологии, доцент
Мингячевирский государственный университет*

Антропонимы в произведении Фридриха Шиллера «Турандот, принцесса Китая»

Резюме

Между поэмами великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви и европейскими рыцарскими романами есть много общего. Впервые в азербайджанском литературоведении Акбар Агаев отметил духовное влияние Низами на западный мир, а также и то, что темы его произведений вдохновляли Гете, Гоцци, Шиллера и Гейне. На основе стихотворения «История славянской девушки» поэмы Низами Гянджеви «Семь красавиц» французский писатель Ален-Рене Лесажа написал произведение «Принцесса Китая», итальянский драматург Карло Гоцци – «Турандот», известный немецкий драматург Фридрих Шиллер – «Турандот, принцесса Китая». Сюжеты Низами, которые первыми вышли на французскую сцену, позже нашли свой путь и на итальянской и немецкой сценах. В статье показывается, что произведение Фридриха Шиллера по своим художественным качествам, напряженности событий, высокой речевой культуре героев превосходит и «Принцессу Китая» Лесажа, и «Турандот» Гоцци.

В статье рассматриваются происхождение и семантика имен персонажей в пьесе Ф. Шиллера «Турандот, принцесса Китая». Автор статьи показывает, что имена главных героев пьесы турецкого происхождения. Турандот означает «дочь Турана», «турчанка».

Ключевые слова: азербайджанский поэт, поэмы Низами, «Семь красавиц», моральное влияние, «Турандот, принцесса Китая», имена персонажей.